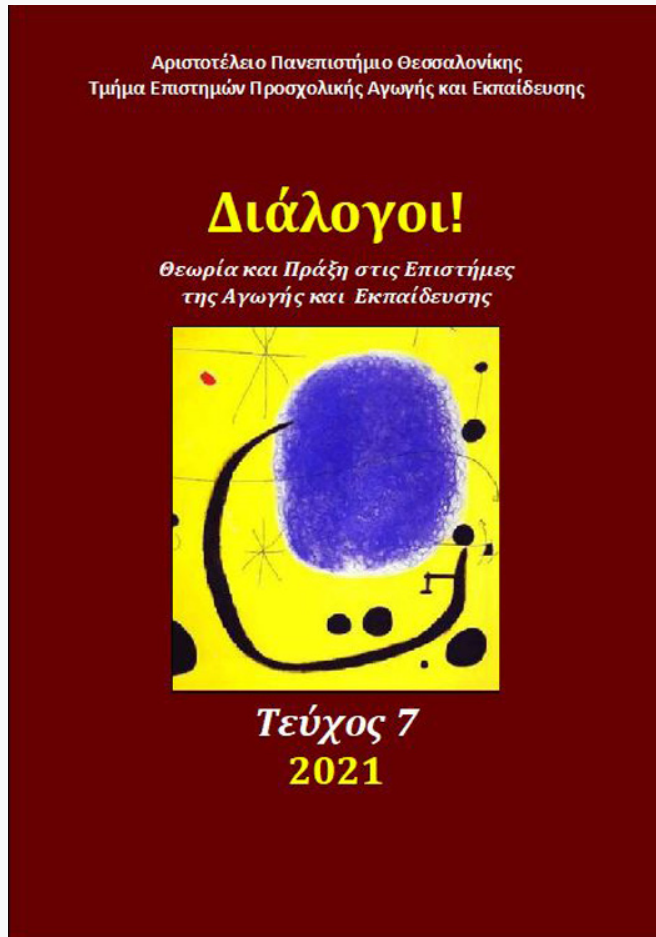

Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης

Τόμ. 7 (2021)

Το θεατρικό παιχνίδι στο μάθημα της ιστορίας: Η Μύρτις μάς ταξιδεύει από τον λοιμό των Αθηνών στην πανδημία του σήμερα

Μανώλης Ι. Παπαρηγοράκης, Δημήτρης Δημητριάδης, Ευαγγελία Γαλανάκη, Ευθυμία Γουργιώτου, Άγγελος Τόσκας, Μίαο Βίν, Σοφοκλής Σωτηρίου, Μαρία Μικεδάκη

doi: [10.12681/dial.26993](https://doi.org/10.12681/dial.26993)

Copyright © 2021, Παπαρηγοράκης et al.

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαρηγοράκης Μ. Ι., Δημητριάδης Δ., Γαλανάκη Ε., Γουργιώτου Ε., Τόσκας Άγγελος, Βίν, Μ., Σωτηρίου Σ., & Μικεδάκη Μ. (2021). Το θεατρικό παιχνίδι στο μάθημα της ιστορίας: Η Μύρτις μάς ταξιδεύει από τον λοιμό των Αθηνών στην πανδημία του σήμερα. *Διάλογοι! Θεωρία και πράξη στις επιστήμες αγωγής και εκπαίδευσης*, 7, 250–266. <https://doi.org/10.12681/dial.26993>

Το θεατρικό παιχνίδι στο μάθημα της ιστορίας: Η Μύρτις μάς ταξιδεύει από τον λοιμό των Αθηνών στην πανδημία του σήμερα

Μανώλης Ι. Παπαγρηγοράκης¹, Δημήτρης Δημητριάδης², Ευαγγελία Γαλανάκη¹, Ευθυμία Γουργιώτου³, Άγγελος Τόσκας⁴, Μiao Bin⁵, Σοφοκλής Σωτηρίου⁶, Μαρία Μικεδάκη⁵

¹ΕΚΠΑ, ²Πάντειο Πανεπιστήμιο, ³Πανεπιστήμιο Κρήτης, ⁴ΕΣΥ-Α' Προπαιδευτική Παθολογική Κλινική, ⁵Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, ⁶Ελληνογερμανική Αγωγή

Περίληψη

Στο παρόν άρθρο προτείνεται και περιγράφεται ένα διδακτικό σενάριο για το μάθημα της ιστορίας της Δ' Δημοτικού, της Α' Γυμνασίου και της Α' Λυκείου. Βασικός στόχος του διδακτικού σεναρίου είναι η εξοικείωση των μαθητών/τριών με την ιστορική διάσταση του φαινομένου της πανδημίας, ώστε να αναπτύξουν κριτική σκέψη για αυτήν, στο πλαίσιο της ενίσχυσης της ψυχικής ανθεκτικότητας τους. Κεντρικός ιστορικός χαρακτήρας είναι η Μύρτις. Το βασικό μέσο διδασκαλίας που προτείνεται είναι το θεατρικό παιχνίδι. Ο τίτλος του διδακτικού σεναρίου είναι «Η Μύρτις μάς ταξιδεύει από τον λοιμό των Αθηνών στην πανδημία του σήμερα». Μέσα από αυτό το σενάριο τα παιδιά ταξιδεύουν με τη Μύρτιδα στον λοιμό των Αθηνών της Κλασικής Περιόδου και, περνώντας από τις πανδημίες διαφορετικών ιστορικών εποχών της ανθρωπότητας (π.χ. μαύρη πανώλη, ευλογιά, χολέρα), φθάνουν στον τρόπο που βιώνουν τα ίδια την πανδημία σήμερα. Ο σχεδιασμός βασίστηκε στο θεωρητικό πλαίσιο της έννοιας του διδακτικού σεναρίου, της διδακτικής της ιστορίας και της θεατροπαιδαγωγικής.

Λέξεις-Κλειδιά: Μύρτις, σχολική ιστορία, θεατρικό παιχνίδι, πανδημία, λοιμός των Αθηνών

Abstract

This article proposes and describes an educational scenario for 4th, 7th and 10th grade school history. The main goal of this scenario is to help students understand the historical dimension of the phenomenon of the pandemic and to develop critical thinking towards it, in order to enhance their mental resilience. The main historical character of this scenario is Myrtis. The use of drama game techniques is proposed as the main teaching method for the scenario's implementation. The title of the educational scenario is the following: «Travelling with Myrtis from the plague of Ancient Athens to the pandemic of covid-19». In the scenario, students travel to the plague of Ancient Athens through an imaginary journey to the past with Myrtis. After traveling through the pandemics of different historical periods (plague, smallpox, cholera), they arrive at their experience of the pandemic in the present. The design was based on the theories of the educational scenario and theatre pedagogy.

Key Words: Myrtis, school history, drama in education, pandemic, plague of Ancient Athens

1. Εισαγωγή

Στο παρόν άρθρο προτείνεται και περιγράφεται μια διδακτική πρόταση βασισμένη σε ένα συγκεκριμένο διδακτικό σενάριο, για εφαρμογή κυρίως στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας, τόσο στην Πρωτοβάθμια όσο και στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση. Μπορεί να εφαρμοστεί και στο πλαίσιο άλλων μαθημάτων με βάση την αρχή της διαθεματικότητας (Ματσαγγούρας, 2012· Παπαδόπουλος, 2010).

Οι λόγοι που οδήγησαν στον σχεδιασμό του συγκεκριμένου διδακτικού σεναρίου συμπίπτουν με τις ανάγκες που δημιουργήθηκαν στην εκπαίδευση από την έκτακτη κατάσταση της πανδημίας του COVID-19 (United Nations, 2020). Το φαινόμενο της πανδημίας εντάσσεται σε γνωστικά αντικείμενα του αναλυτικού προγράμματος και προάγεται η κατανόηση της ιστορικής διάστασης του φαινομένου αυτού από τους/τις μαθητές/τριες. Με αυτόν τον τρόπο, επιδιώκεται η ανάπτυξη της ιστορικής και, άρα, κριτικής σκέψης των μαθητών/τριών (Seixas, 2017) σχετικά με το φαινόμενο της πανδημίας. Αυτό αναμένεται να συμβάλει και στην ενίσχυση της ψυχικής ανθεκτικότητας των μαθητών/τριών, η οποία είναι απαραίτητη ώστε να μπορέσουν να διαχειριστούν τις συνέπειες που έχουν στην καθημερινότητά τους η πανδημία του COVID-19, καθώς και τα μέτρα για τη μείωση της εξάπλωσής της (Singh et al., 2020). Η ψυχική ανθεκτικότητα είναι η επιτυχής προσαρμογή ενός συστήματος (ατόμου, οικογένειας, σχολείου, κοινότητας) σε προκλήσεις, διαταράξεις ή απειλές, η αποκατάσταση της ισορροπίας και ο μετασχηματισμός τους ώστε να συνεχίζεται η ζωή και η ανάπτυξη (Masten & Motti-Stefanidi, 2020). Ως εκ τούτου, το σχολείο οφείλει, την εποχή της πανδημίας, η οποία συνιστά μια μέγιστη κρίση, να έχει έναν κατεξοχήν προστατευτικό ρόλο απέναντι στους κινδύνους, με την έννοια ότι εφαρμόζει πολιτικές που στοχεύουν στην επίλυση προβλημάτων, στην ικανότητα σχεδιασμού και αυτορρύθμισης, στην ενίσχυση των σχέσεων και του αισθήματος του ανήκειν, στην εμπιστοσύνη και συνοχή, στη μείωση του αισθήματος αβοηθησίας και στην ενίσχυση της ελπίδας και της αισιοδοξίας. Αυτές οι πολιτικές είναι απαραίτητες ώστε να αντιμετωπιστούν, μεταξύ άλλων, και τα ποικίλα αρνητικά συναισθήματα των μαθητών/τριών, όπως ο φόβος, η ανασφάλεια, το άγχος, η αγωνία, η δυσφορία, η σύγχυση, η θλίψη, η μοναξιά και ο θυμός (Brooks et al., 2020).

Με βάση τα παραπάνω, το κύριο θέμα του διδακτικού σεναρίου είναι οι διαφορετικές πανδημίες που έχουν ενσκήψει σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, από την κλασική εποχή μέχρι και σήμερα. Το βασικό μέσο διδασκαλίας είναι οι τεχνικές του θεατρικού παιχνιδιού (Χολέβα, 2017). Η συμβολή των τεχνικών αυτών τόσο στην κοινωνική και προσωπική ανάπτυξη των μαθητών/τριών όσο και στην ενδυνάμωση των εσωτερικών κινήτρων για μάθηση ενισχύουν τους στόχους του προτεινόμενου διδακτικού σεναρίου, όπως αναλύονται στη συνέχεια (Λενακάκης, 2013, σσ. 58-77). Το διδακτικό σενάριο αναπτύσσεται με βάση έναν κεντρικό ιστορικό χαρακτήρα, στοιχείο που στηρίζεται στη τεχνική του διαδραστικού δράματος (Speer, 2019). Ο βασικός ιστορικός χαρακτήρας του συγκεκριμένου διδακτικού σεναρίου είναι η Μύρτις (Κάλου & Χάιτας, 2010).

Στην πρώτη ενότητα του άρθρου εξηγούνται οι λόγοι που οδήγησαν στον σχεδιασμό του διδακτικού σεναρίου, με βάση μια σύντομη βιβλιογραφική ανασκόπηση μελετών που έχουν δημοσιευθεί από την αρχή της πανδημίας μέχρι σήμερα και αφορούν την επίδραση των έκτακτων μέτρων στην εκπαίδευση. Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζεται αρχικά η θεωρία του διδακτικού σεναρίου, στην οποία βασίζεται ο σχεδιασμός της συγκεκριμένης πρότασης (Αθανασιάδης, 2015). Η παρουσίαση αυτή

εστιάζει στην ανάλυση των βασικών χαρακτηριστικών του προτεινόμενου διδακτικού σεναρίου. Στην τελευταία ενότητα παρουσιάζονται προτάσεις εφαρμογής του συγκεκριμένου σεναρίου τόσο στη διά ζώσης εκπαίδευση στη σχολική τάξη όσο και ως ψηφιακή εφαρμογή, ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν.

Θεωρείται σκόπιμο να αναφέρουμε πρώτα, εν συντομία, ορισμένα στοιχεία για την ταυτότητα της Μύρτιδος. Η ιστορία της ξεκινά από τη σωστική ανασκαφή που πραγματοποιήθηκε στην περιοχή του Κεραμεικού, κατά τη διάρκεια έργων για τη διέλευση της γραμμής 3 του Μετρό, την περίοδο 1994-1995, με υπεύθυνη την αρχαιολόγο Έφη Μπαζιωτοπούλου-Βαλαβάνη. Στη συμβολή των οδών Πειραιώς και Ιεράς Οδού βρέθηκε, σε έναν κυκλικό λάκκο, μια ομαδική ταφή 150 νεκρών όλων των ηλικιών. Η προχειρότητα του ενταφιασμού, η απουσία πλούσιων κτερισμάτων και το ότι η συγκεκριμένη ταφή έγινε βιαστικά και χωρίς φροντίδα, οδήγησαν τους αρχαιολόγους να υποθέσουν ότι πιθανόν οι νεκροί ήταν θύματα μιας επιδημίας. Μετά από συστηματική εργασία, κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η ομαδική ταφή θα μπορούσε να χρονολογηθεί το 430/429 π.Χ. και ότι οι νεκροί ήταν θύματα του λοιμού που ενέσκηψε στην Αθήνα το καλοκαίρι του δεύτερου έτους του Πελοποννησιακού Πολέμου (Baziotopoulou-Valavani, 2002).

Το σκελετικό υλικό της ανασκαφής μεταφέρθηκε στο εργαστήριο για ανάλυση το 1997. Το 2005 πραγματοποιήθηκαν εργαστηριακές αναλύσεις του πολφού των δοντιών τριών τυχαία επιλεγμένων κρανίων, από το σκελετικό υλικό της ομαδικής ταφής, με στόχο την εύρεση του αιτιολογικού παράγοντα του λοιμού των Αθηνών. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι βασική αιτία του λοιμού ήταν το βακτήριο *Salmonella enterica serovar Typhi* το οποίο προκαλεί τυφοειδή πυρετό (Paragrigorakis et al., 2006a). Ανάμεσα στο σκελετικό υλικό βρέθηκε και ένα κρανίο σε άριστη κατάσταση, το οποίο διατηρούσε μέρος της νεογιλής, συγχρόνως με τη μόνιμη οδοντοφυΐα. Το κρανίο αυτό, όπως έδειξαν ειδικές μελέτες, ανήκε σε ένα εντεκάχρονο κορίτσι που γεννήθηκε κοντά στο 440 π.Χ., έζησε τα πρώτα δύο χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου και πέθανε από τον λοιμό που ξέσπασε το καλοκαίρι του 430 π.Χ. και κράτησε μέχρι το 425 π.Χ. Από το 2007 μέχρι το 2009, ολοκληρώθηκε η ανάπλαση του προσώπου του εντεκάχρονου κοριτσιού από τον καθηγητή Μανώλη Παπαγρηγοράκη και την επιστημονική ομάδα του. Για την ανάπλαση της μορφής της Μύρτιδος, το κρανίο στάλθηκε στη Σουηδία. Το επόμενο βήμα ήταν η παρουσίαση της Μύρτιδος στο κοινό, την 9η Απριλίου του 2010, στο Νέο Μουσείο της Ακρόπολης. Ακολούθησε η οργάνωση περιοδεύουσας έκθεσης με τίτλο «Μύρτις: Πρόσωπο με πρόσωπο με το παρελθόν», σε διάφορα μουσεία της Ελλάδας και του εξωτερικού (Κάλου & Χάιτας, 2010- Paragrigorakis et al., 2011).

2. Αιτιολόγηση επιλογής του σεναρίου και προηγούμενες εμπειρίες

Τον Δεκέμβριο του 2019, στην πόλη Wuhan της Κεντρικής Κίνας, ανιχνεύθηκε ένας νέος ιός της οικογένειας των κοροναϊών, ο οποίος μπορεί να προκαλέσει σοβαρό οξύ αναπνευστικό σύνδρομο, γνωστό και ως SARS (severe acute respiratory syndrome). Η νόσος του νέου κοροναϊού, ή αλλιώς του COVID-19 όπως ονομάστηκε επίσημα, με βάση την ταχεία εξάπλωσή της παγκοσμίως, κηρύχθηκε από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας ως πανδημία, στις 11 Μαρτίου του 2020 (Orgilés et al., 2020, 2021). Κατά τη διάρκεια του 2020 εξαπλώθηκε και σε χώρες της Ευρώπης, της Αφρικής, της Αυστραλίας και των Η.Π.Α. Ακολουθώντας το παράδειγμα της Κίνας, σε πολλές χώρες παγκοσμίως εφαρμόστηκαν μέτρα για τη μείωση της εξάπλωσης του ιού, τα οποία βασίστηκαν στην κοινωνική απόσταση ή ακόμα και στον εγκλεισμό (lockdown). Αυτές οι μη φαρμακευτικές

παρεμβάσεις, καθώς και ο βαθμός της αυστηρότητας των μέτρων, διέφεραν από χώρα σε χώρα και από περίοδο σε περίοδο. Τα μέτρα κυμαίνονταν από μαζικά διαγνωστικά τεστ μέχρι και πρόωρο κλείσιμο συνόρων και εθελοντικούς ή υποχρεωτικούς περιορισμούς κυκλοφορίας (Brooks et al., 2020· Mavragani & Gillas, 2020· Reimers & Schleicher, 2020· Schleicher, 2020· Tomasik et al., 2020· United Nations, 2020).

Τα μέτρα κοινωνικής απόστασης είχαν αντίκτυπο σε διαφορετικούς τομείς, όπως στην οικονομία και στην εκπαίδευση. Ένα από τα μέτρα αυτά, το οποίο συνδέεται με την αλλαγή στο προφίλ της εκπαίδευσης εξαιτίας της υγειονομικής κρίσης, είναι και η αναστολή της λειτουργίας των σχολείων. Ήδη από τον Απρίλιο του 2020, με βάση εκτίμηση της UNESCO, σε 138 χώρες παγκοσμίως εφαρμόστηκε η αναστολή της λειτουργίας των σχολείων σε εθνικό επίπεδο, ενώ σε άλλες χώρες ακολουθήθηκε το ίδιο μέτρο σε τοπικό επίπεδο (Lancker & Parolin, 2020). Η Ελλάδα ήταν μία από τις χώρες οι οποίες οδηγήθηκαν στο μέτρο της αναστολής λειτουργίας των σχολείων και στην αντικατάσταση της διά ζώσης εκπαίδευσης με τηλεεκπαίδευση, ιδίως σε περιόδους έξαρσης των κρουσμάτων (Mavragani & Gillas, 2020).

Αυτό το μέτρο οδήγησε σε σταδιακό ψηφιακό μετασχηματισμό της εκπαίδευσης κατά την περίοδο της υγειονομικής κρίσης, από διά ζώσης εκπαίδευση εντός σχολικών τάξεων, σε εκπαίδευση με ψηφιακά μέσα ή αλλιώς τηλεεκπαίδευση. Λόγω της αναστολής και των γενικών περιοριστικών μέτρων αυξήθηκε η παραμονή των μαθητών/τριών για μεγάλο χρονικό διάστημα κατ' οίκον, με συνέπεια να μειώνονται οι ευκαιρίες κοινωνικοποίησής τους στο σχολείο και σε άλλα πλαίσια (Livari et al., 2020). Σύμφωνα με καταγραφή που έγινε τον Αύγουστο του 2020 (United Nations, 2020), η κατάσταση της πανδημίας επηρέασε 1,6 δισεκατομμύρια μαθητές/τριες και φοιτητές/τριες σε περισσότερες από 190 χώρες όλων των ηπείρων (Livari et al., 2020).

Τον Μάρτιο του 2020, σε μελέτη της Brooks και των συνεργατών της (Brooks et al., 2020) έγινε μετα-ανάλυση 24 ερευνών σε σύνολο 3.166 μελετών, οι οποίες επικεντρώνονται στις ψυχολογικές επιπτώσεις του εγκλεισμού και της κοινωνικής απόστασης, σε διαφορετικές περιόδους της υγειονομικής κρίσης. Με βάση τα αποτελέσματα της μελέτης, η κατάσταση αυτή συνδέεται με αρνητικές ψυχολογικές επιπτώσεις, στις οποίες περιλαμβάνονται συμπτώματα μετα-τραυματικού στρες, σύγχυσης και θυμού. Παρατηρείται ότι από την αρχή της πανδημίας μέχρι και σήμερα έχουν γίνει κυρίως δειγματοληπτικές έρευνες σε διαφορετικές χώρες, για την ανίχνευση των ψυχολογικών και κοινωνικών επιπτώσεων που είχε και έχει στους/στις μαθητές/τριες Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, καθώς και στους/στις φοιτητές/τριες, η κατάσταση της κοινωνικής απομόνωσης, της αναστολής της λειτουργίας των σχολείων και της τηλεεκπαίδευσης (Aylie et al., 2020· Brooks et al., 2020· Orgilés et al., 2020· Tomasik et al., 2020· Yang et al., 2020· Wang et al., 2020). Παραδείγματα τέτοιων ερευνών είναι η έρευνα της Orgilés και των συνεργατών της (2020a) σε 1.143 γονείς παιδιών ηλικίας 3 έως 18 ετών στην Ιταλία και στην Ισπανία και η έρευνα του Aylie και των συνεργατών του (2020) σε 122 φοιτητές της Αιθιοπίας. Αξιοσημείωτη είναι και η μελέτη της Singh και των συνεργατών της (2020), η οποία επικεντρώνεται στη συγκριτική ανασκόπηση ερευνών που εξετάζουν τις ψυχολογικές επιπτώσεις που έχουν στα παιδιά και τους εφήβους σε διαφορετικές χώρες τα έκτακτα μέτρα που ελήφθησαν εξαιτίας της πανδημίας του COVID-19.

Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών έδειξαν κατά βάση ότι η κοινωνική απομόνωση των παιδιών που προκλήθηκε από αυτή την κατάσταση τους προκάλεσε πλήξη, θυμό, ανησυχία, νευρικότητα, μοναξιά, άγχος, στενοχώρια, χαμηλή απόδοση και

ενέργεια. Επίσης, άλλα αποτελέσματα ήταν και η διατάραξη των ωραρίων του ύπνου, καθώς και η αύξηση του χρόνου που αφιερώνουν στο διαδίκτυο, στον ηλεκτρονικό υπολογιστή και στην τηλεόραση. Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρήθηκε πτώση του επιπέδου της φυσικής κατάστασης. Με βάση τα παραπάνω αποτελέσματα προτείνονται από τους ερευνητές κατάλληλες παρεμβάσεις για την αποκατάσταση της ψυχοκοινωνικής υγείας των μαθητών/τριών (Orgilés et al., 2021· Singh et al., 2020). Στο πλαίσιο των παρεμβάσεων αυτών, εντάσσεται και η παρούσα διδακτική πρόταση.

Το διδακτικό σενάριο που προτείνεται μπορεί να εφαρμοστεί κυρίως στο πλαίσιο του μαθήματος της ιστορίας. Η επιλογή αυτή συμπίπτει με τις προτάσεις που έγιναν στην Κίνα, στο πλαίσιο του προγράμματος με τίτλο «Αναστολή μαθημάτων χωρίς διακοπή της μάθησης» (Zhang et al., 2020). Οι προτάσεις αυτές εστίασαν σε θέματα όπως τι θα πρέπει να διδαχθεί στην περίοδο της μη λειτουργίας των σχολείων, αν θα πρέπει να αλλάξει ή να προσαρμοστεί σε κάποια σημεία η ύλη, ποια θα πρέπει να είναι η εκπαίδευση των δασκάλων, καθώς και πώς θα γίνει η επανέναρξη της διά ζώσης εκπαίδευσης. Όσον αφορά την ύλη που θα διδαχθεί, οι γνώμες συνέκλιναν υπέρ της ένταξης του θέματος της πανδημίας στα διάφορα γνωστικά αντικείμενα, με στόχο την ενημέρωση των μαθητών/τριών για τη συγκεκριμένη υγειονομική κρίση. Η έρευνα της Orgilés και των συνεργατών της σε 1.480 γονείς από την Ισπανία, την Ιταλία και την Πορτογαλία, με στόχο τη διερεύνηση των πιο αποτελεσματικών τρόπων αντιμετώπισης των ψυχολογικών συμπτωμάτων στα παιδιά, δείχνει ότι η ενημέρωση των παιδιών για την πανδημία είναι ένας από τους πιο αποτελεσματικούς τρόπους αντιμετώπισης, ενώ η άρνηση της συζήτησης πάνω στο θέμα αυτό έχει τα αντίθετα αποτελέσματα (Orgilés, 2021). Η ενημέρωση πρέπει να εστιάζεται στα συναισθήματα των παιδιών και η στάση των ενηλίκων να είναι αυθεντική και ειλικρινής (Dalton et al., 2020). Η ενημέρωση των μαθητών/τριών για το φαινόμενο της πανδημίας είναι ο πρώτος, βασικός στόχος του παρόντος διδακτικού σεναρίου.

Προς αυτή την κατεύθυνση και με τη συνεργασία 50 ανθρωπιστικών οργανισμών, δημιουργήθηκε ένα ψηφιακό παραμύθι για παιδιά ηλικίας 6-11 ετών, με βασική θεματική την πανδημία. Το έργο αναπτύχθηκε από την ομάδα της IASC (Inter-Agency Standing Committee, 2020) και υποστηρίχθηκε από εμπειρογνώμονες 104 χωρών. Έχει μεταφραστεί σε πάνω από 100 διαφορετικές γλώσσες, καθώς και στα ελληνικά. Ο τίτλος του παραμυθιού είναι «My Hero is You» (Digitale, 2020). Βασικός στόχος του είναι η διαχείριση των αρνητικών συναισθημάτων των παιδιών μέσω της κατανόησης της πανδημίας του COVID-19. Το παραμύθι προσφέρει έναν τρόπο να σκέφτονται από κοινού οι γονείς και τα παιδιά πάνω στα ερωτήματα που προκύπτουν από την έκτακτη κατάσταση της πανδημίας. Επίσης, μπορεί να χρησιμοποιηθεί και από τον/την εκπαιδευτικό στην εργασία του με ομάδα παιδιών. Το παραμύθι αυτό δημιουργήθηκε με βάση μια χαρτογράφηση της ψυχικής υγείας και των ψυχοκοινωνικών αναγκών των παιδιών. Αυτή πραγματοποιήθηκε με τη χορήγηση ερωτηματολογίου, πριν τον σχεδιασμό του σεναρίου, σε πάνω από 1.700 παιδιά, γονείς και εκπαιδευτικούς, ώστε να διαμορφωθούν τα θέματα που θα περιλάμβανε το παραμύθι. Το παραμύθι παρουσιάζει την ιστορία της Σάρας, ενός μικρού κοριτσιού που στεναχωριέται για την κατάσταση της πανδημίας. Μέσα από το ταξίδι της σε όλο τον κόσμο μαζί με τον Άριο, ένα φανταστικό πλάσμα που έρχεται στα όνειρά της, η Σάρα συνειδητοποιεί ότι δεν χρειάζεται να έχει μαγικές δυνάμεις για να αντιμετωπίσει την πανδημία και ότι είναι ήδη ήρωας για όσους αγαπά.

Σε αυτό το ψηφιακό παραμύθι βασίστηκε ο σχεδιασμός και οι στόχοι του προτεινόμενου διδακτικού σεναρίου. Ένας επιπλέον λόγος της επιλογής αυτής είναι ότι η εφαρμογή ενός διαδραστικού μοντέλου επιστημονικής μάθησης για το φαινόμενο της πανδημίας, στο πλαίσιο μιας έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε 382 μαθητές/τριες ηλικίας 8-12 ετών, είχε ως αποτέλεσμα τη βελτίωση της εμπλοκής των μαθητών/τριών στην επιστημονική μάθηση, ειδικά σε συνθήκες εξ αποστάσεως διδασκαλίας (Yang et al., 2020).

3. Το θεωρητικό υπόβαθρο του διδακτικού σεναρίου και τα βασικά χαρακτηριστικά της παρούσας διδακτικής προσέγγισης

Η παρούσα διδακτική πρόταση σχεδιάστηκε με βάση τη θεωρία του διδακτικού σεναρίου. Σύμφωνα με το θεωρητικό υπόβαθρο του διδακτικού σεναρίου, αυτό αποτελεί μια ολοκληρωμένη παιδαγωγική δραστηριότητα, είναι συμβατό με το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Σπουδών και Προγραμμάτων για το Δημοτικό (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) (ΥΠΕΠΘ-ΠΙ, 2003), συσχετίζεται με συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο, έχει προσδιορισμένους και σαφείς στόχους και βασίζεται σε συγκεκριμένες παιδαγωγικές αρχές και εκπαιδευτικές πρακτικές. Η διάρκειά του μπορεί να είναι από τέσσερις έως δώδεκα διδακτικές ώρες. Όσον αφορά τη θεματική του, σημαντικό είναι ότι, παρόλο που μπορεί να σχετίζεται με ένα προσδιορισμένο γνωστικό αντικείμενο, μπορεί επίσης να συνδέσει ένα μάθημα με άλλα μαθήματα, με βάση την αρχή της διαθεματικής προσέγγισης. Δεν είναι ένα τυποποιημένο σχέδιο μαθήματος που εφαρμόζεται επακριβώς επανειλημμένα, αλλά για την εφαρμογή του λαμβάνονται κάθε φορά υπόψη οι διαφορετικές ανάγκες των μαθητών/τριών. Βασικά μέσα διδασκαλίας που χρησιμοποιούνται στα διδακτικά σενάρια είναι οι Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών (ΤΠΕ). Μπορούν να χρησιμοποιηθούν και άλλα μέσα που προωθούν την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, όπως τεχνικές θεάτρου και δράματος στην εκπαίδευση, στις οποίες εμπίπτει και το διαδραστικό δράμα, που είναι μία από τις βασικές τεχνικές της παρούσας πρότασης. Τέλος, για τον σχεδιασμό ενός διδακτικού σεναρίου θα πρέπει να προσδιοριστούν επακριβώς τα βασικά του χαρακτηριστικά (τίτλος, ηλικία μαθητών/τριών, γνωστικό αντικείμενο, διάρκεια), οι γνωστικοί και κοινωνικο-συναισθηματικοί στόχοι, το περιεχόμενο, τα μέσα διδασκαλίας, το εποπτικό υλικό και οι τρόποι αξιολόγησης (Ξαφάκος et al., 2016).

Στη συνέχεια περιγράφονται τα ακριβή χαρακτηριστικά της παρούσας διδακτικής πρότασης με βάση το θεωρητικό υπόβαθρο του διδακτικού σεναρίου. Αρχικά, ο τίτλος είναι «Η Μύρτις μάς ταξιδεύει από τον λοιμό των Αθηνών στην πανδημία του σήμερα». Η γνωστική περιοχή στην οποία εμπίπτει είναι το μάθημα της ιστορίας. Μπορεί να εφαρμοστεί και σε άλλα μαθήματα, όπως η μουσική και η θεατρική αγωγή, τα καλλιτεχνικά, η κοινωνική και πολιτική αγωγή και η λογοτεχνία, με βάση την αρχή της διαθεματικότητας (Ματσαγγούρας, 2012· Παπαδόπουλος, 2010). Το παρόν διδακτικό σενάριο απευθύνεται κυρίως σε μαθητές/τριες της Δ' Δημοτικού. Ο πρώτος λόγος είναι διότι το σενάριο ξεκινά από την Κλασική Περίοδο, το 430 π.Χ., με βάση τον κεντρικό ιστορικό χαρακτήρα του σεναρίου, που είναι η Μύρτις. Για τον λόγο αυτόν, το διδακτικό σενάριο μπορεί να συνδεθεί με την τρίτη ενότητα του σχολικού εγχειριδίου της ιστορίας της Δ' Δημοτικού για τα «Κλασικά Χρόνια» και συγκεκριμένα με τα κεφάλαια 20-27 (Κατσουλάκος et al., 2009). Ο δεύτερος λόγος είναι ότι, με βάση τα αποτελέσματα έρευνας του Tomasik και των συνεργατών του σε 28.685 μαθητές/τριες Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης, οι μικρότεροι σε ηλικία μαθητές/τριες πλήττονται σε γνωστικό επίπεδο εξαιτίας των μέτρων κοινωνικής απόστασης και της μη λειτουργίας

των σχολείων περισσότερο σε σύγκριση με τους μεγαλύτερους σε ηλικία μαθητές/τριες (Tomasik et al., 2020). Παρόλα αυτά, το διδακτικό σενάριο μπορεί να εφαρμοστεί και σε μαθητές/τριες Α΄ Γυμνασίου (Κατσουλάκος et al., 2016) και Α΄ Λυκείου (Μαστραπάς, 2013), επειδή στην ύλη του μαθήματος της ιστορίας και των δύο αυτών τάξεων εμπεριέχονται κεφάλαια για την Κλασική Περίοδο. Βέβαια, η εφαρμογή του διδακτικού σεναρίου θα πρέπει να προσαρμόζεται κάθε φορά στην ηλικία των μαθητών/τριών. Η διάρκεια της παρέμβασης είναι επτά δίωρες ενότητες, οι οποίες αντιστοιχούν σε κάθε μία από τις πανδημίες σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, συμπεριλαμβάνοντας τον λοιμό των Αθηνών και την πανδημία του COVID-19.

3.1 Γενικός σκοπός του σεναρίου

Βασικός σκοπός του σεναρίου είναι η εξοκείωση των μαθητών/τριών με την έννοια της πανδημίας και της συναφούς ορολογίας, καθώς και η κατανόηση της ιστορικής διάστασης του φαινομένου. Παράδειγμα είναι η κατανόηση της διαφοράς ανάμεσα στον όρο πανδημία και στον όρο επιδημία (Ανευλαβής, 2015· Πετρίδου et al., 2007· Varlik, 2008, 2020). Οι μαθητές/τριες ενημερώνονται για τις πανδημίες σε διαφορετικές περιόδους, καθώς και για τις πολιτικές, κοινωνικοοικονομικές και πολιτιστικές συνέπειες που είχαν αυτές, με βάση το διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο (Τσιάμης, 2010· Varlik, 2020). Βασικά ερωτήματα για τα οποία προβληματίζονται οι μαθητές/τριες κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του παρόντος διδακτικού σεναρίου είναι για το ποιες είναι οι διαφορετικές επιπτώσεις των πανδημιών με βάση την κοινωνική τάξη, την ηλικία ή το φύλο σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους, καθώς και για το ποιοι είναι οι διαφορετικοί τρόποι αντιμετώπισης των πανδημιών, με βάση το διαφορετικό ιστορικό πλαίσιο.

3.2 Επιμέρους στόχοι ως προς το γνωστικό αντικείμενο και τη μαθησιακή διαδικασία

Βασικός γνωστικός στόχος είναι η ανάπτυξη ποικίλων δεξιοτήτων που σχετίζονται με την ιστορική σκέψη, όπως η ιστορική ενσυναίσθηση, η αντίληψη των διαφορετικών ιστορικών οπτικών, η κατανόηση της σύνδεσης της αιτίας και του αποτελέσματος με βάση την ανάλυση ιστορικών γεγονότων, η υιοθέτηση της ιστορικής οπτικής, η αντίληψη της ηθικής διάστασης της ιστορίας, η χρήση των ιστορικών πηγών και η κατανόηση της συνέχειας, της αλλαγής και της ιστορικής εξέλιξης (Γκλιάου-Χριστοδούδου & Γουργιώτου, 2005· Seixas, 2017). Οι δεξιότητες αυτές ενισχύουν στους/στις μαθητές/τριες (και στους/στις εκπαιδευτικούς) το βίωμα της κυριαρχίας επί της πραγματικότητας, την αίσθηση του σκοπού και την εύρεση του νοήματος, στοιχεία απαραίτητα ιδίως για την αντιμετώπιση της κρίσης της πανδημίας.

Βασικός κοινωνικο-συναισθηματικός στόχος είναι η διαχείριση των ψυχολογικών επιπτώσεων που προκλήθηκαν στους/στις μαθητές/τριες Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης εξαιτίας της έκτακτης κατάστασης της πανδημίας του COVID-19. Κύριος στόχος είναι οι ίδιοι/ες να μπορέσουν να διαχειριστούν αυτά τα αρνητικά συναισθήματα, μέσω του εμπλουτισμού των γνώσεών τους σχετικά με το φαινόμενο της πανδημίας (Orgilés, 2021). Προϋπόθεση για την επίτευξη του στόχου αυτού, αλλά και επιπλέον στόχος, είναι η καταγραφή του τρόπου που βίωσαν και βιώνουν οι μαθητές/τριες την κατάσταση αυτή σε συνάρτηση με τα διαφορετικά χαρακτηριστικά τους, όπως η ηλικία, το φύλο, το κοινωνικό και οικονομικό προφίλ

(Lancker & Parolin, 2020). Με αυτόν τον τρόπο θα εμπλουτιστεί και η βάση δεδομένων για τους τρόπους που η πανδημία του COVID-19 επηρέασε τη ψυχική ανθεκτικότητα των Ελλήνων μαθητών/τριών, δίνοντας στοιχεία για μεταγενέστερες έρευνες ανάλογου ενδιαφέροντος. Επίσης, ένας άλλος βασικός στόχος είναι η ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των μαθητών/τριών, ώστε να αναπτύξουν τις κοινωνικές δεξιότητές τους που πιθανώς έχουν εξασθενήσει από την κοινωνική απομόνωση κατά την περίοδο των έκτακτων μέτρων (Brooks et al., 2020). Τέλος, ένας επιπλέον κοινωνικο-συναισθηματικός στόχος είναι η ενίσχυση των διαπολιτισμικών δεξιοτήτων των μαθητών/τριών, καθώς, σύμφωνα με σχετικές έρευνες, η πανδημία διόγκωσε τις κοινωνικές ανισότητες (Δημητριάδης, 2020· Lancker & Parolin, 2020).

3.3 Το περιεχόμενο της παρέμβασης

Για να μπορούν να οργανωθούν και να έχουν συνοχή όλες οι συναντήσεις γύρω από ένα θέμα, αποφασίστηκε να χρησιμοποιηθεί ένας κεντρικός ιστορικός χαρακτήρας μέσω της τεχνικής του διαδραστικού δράματος (Spreer, 2019). Για τους λόγους που αναφέρονται στη συνέχεια, αποφασίστηκε ο κεντρικός χαρακτήρας να είναι η Μύρτις. Για να αντληθούν πληροφορίες σχετικά με τις μεγαλύτερες πανδημίες στην ιστορία, μελετήθηκαν τόσο πρωτογενείς και δευτερογενείς ιστορικές πηγές (π.χ. Ρεπούση, 2004) όσο και σύγχρονες ιστορικές έρευνες (π.χ. Τσιάμης, 2010· Varlik, 2020). Κατόπιν, μελετήθηκαν εκπαιδευτικά βιβλία για παιδιά, των οποίων η θεματολογία αφορούσε ιατρικά θέματα (Baeuerle & Landa, 2017· Μανδηλαράς, 2020), πληροφορίες για διαφορετικές ιστορικές περιόδους (Pompaux & Sommers-Ylla, 2019) και πληροφορίες για το προφίλ της Μύρτιδος (Αγγελίδου, 2011· Μαμαλάκης, 2018· Μπουλώτης, 2011). Βασική πηγή πληροφόρησης της ιστορίας της Μύρτιδος είναι η ιστοσελίδα με τίτλο «Μύρτις: Πρόσωπο με πρόσωπο με το παρελθόν» (www.myrtis.gr).

Η παρέμβαση ξεκινά από τον λοιμό των Αθηνών. Ένας βασικός λόγος για την επιλογή αυτή είναι ότι η Μύρτις πέθανε το 430 π.Χ. εξαιτίας αυτού του λοιμού. Δεύτερος βασικός λόγος είναι ότι η μελέτη σκελετικού υλικού από την ομαδική ταφή από όπου προέρχεται και το κρανίο της Μύρτιδος συνέβαλε στην εύρεση του αιτιολογικού παράγοντα του λοιμού των Αθηνών (Paragrigorakis et al., 2006a, 2006b, 2007, 2008). Τα αποτελέσματα αυτών των μελετών έχουν ενσωματωθεί στην παρέμβαση, προσαρμοσμένα κάθε φορά ως πληροφορίες που ανταποκρίνονται στην ηλικία των μαθητών/τριών. Με βάση αυτή την εργασία, το σενάριο της παρέμβασης πάνω στο οποίο βασίστηκαν οι συναντήσεις είναι το ακόλουθο:

«Στο σενάριο αυτό οι μαθητές/τριες παρακολουθούν την ιστορία της Χαράς, η οποία είναι δέκα ετών, ζει στην Αθήνα του 2020 και τώρα πηγαίνει στη Δ' Δημοτικού. Η οικογένειά της και η ίδια βιώνουν κάτι περίεργο τον τελευταίο χρόνο. Κυκλοφορεί ένας ιός, μια ασθένεια, που έχει εξαπλωθεί σε ολόκληρο τον κόσμο. Εξελίχθηκε δηλαδή σε πανδημία. Αυτός ο ιός έχει διάφορα ονόματα σε διάφορες γλώσσες. Στην Ελλάδα είναι γνωστός με την ονομασία 'κορονοϊός' και με την ονομασία 'COVID-19'. Η Χαρά έχει ένα μήνα να πάει σχολείο και να δει τους φίλους της. Δεν είναι χαρούμενη πια, δεν μιλάει στους γονείς της, κάθεται μελαγχολική στο δωμάτιό της και της λείπουν πολύ οι φίλοι της. Νιώθει ότι είναι μόνη της. Σήμερα το βράδυ όμως κάτι διαφορετικό συμβαίνει. Στα όνειρά της έρχεται ένα κορίτσι. Το όνομά της είναι Μύρτις και είναι έντεκα χρονών. Ζούσε στην κλασική Αθήνα το 430 π.Χ., δυόμιση χιλιάδες χρόνια πριν από σήμερα. Της είπε ότι στην πόλη της, την Αθήνα, την περίοδο εκείνη, είχε πέσει ένας μεγάλος λοιμός, που τον περιέγραψε τότε ο ιστορικός

Θουκυδίδης ως ‘Λοιμό των Αθηνών’ και οφειλόταν στο βακτήριο της salmonella enterica typhi, που προκαλεί τον τυφοειδή πυρετό. Της είπε ότι από το 430 π.Χ. μέχρι και το 2020 μ.Χ. η ανθρωπότητα έχει περάσει πολλές πανδημίες. ‘Δεν είσαι μόνη σου. Δώσε μου το χέρι σου και θα σου δείξω’. Έτσι, η Χαρά και η Μύρτις ταξιδεύουν στον χρόνο, από τον λοιμό των Αθηνών της Κλασικής Περιόδου μέχρι την πανδημία του σήμερα, περνώντας από διαφορετικές ιστορικές περιόδους όπου έχουν εκδηλωθεί πανδημίες με διάφορα ονόματα, όπως η μαύρη πανώλη, η ευλογιά, η χολέρα, η ισπανική γρίπη, ο ιός έμπολα. Προβληματίζονται για τις διαφορετικές συνέπειες των πανδημιών ανάλογα με τη διαφορετική ιστορική περίοδο, τις διαφορετικές θέσεις της ιατρικής και της θρησκείας, καθώς και τους διαφορετικούς τρόπους πρόληψης. Γνωρίζονται με παιδιά του παρελθόντος που ζούσαν σε κάθε μία από αυτές τις περιόδους και σκαρφίζονται τρόπους να τους δώσουν ελπίδα. Η παρέμβαση τελειώνει με μια παράσταση των μαθητών/τριών, που δείχνει στη Χαρά ότι υπάρχει ελπίδα και κανείς δεν είναι μόνος του σε όλη αυτή τη δοκιμασία. Η Χαρά σήμερα ξύπνησε λίγο πιο χαρούμενη στο παρόν, παίρνοντας κουράγιο από το παρελθόν και ελπίζοντας σε ένα πιο όμορφο μέλλον. Όπως τη βοήθησε η Μύρτις με αυτό το ταξίδι στο παρελθόν, προσπαθεί κι εκείνη να βοηθήσει με όποιον τρόπο μπορεί τους γονείς και τους φίλους της, στη δύσκολη αυτή περίοδο της πανδημίας».

Βασικός λόγος που επιλέχθηκε η Μύρτις ως κεντρικός ιστορικός χαρακτήρας είναι αρχικά η σύνδεσή της με τον λοιμό των Αθηνών. Σημαντικό στοιχείο σε αυτή την επιλογή είναι ότι ήδη υπάρχει στο διαδίκτυο ένα εκπαιδευτικό βίντεο/animation¹ που συνδέει τον λοιμό των Αθηνών με την πανδημία του COVID-19 και έχει στόχο να διευκολύνει τους/τις μαθητές/τριες να αναπτύξουν κριτική σκέψη για το φαινόμενο της πανδημίας (Βατόπουλος, 2020). Το βίντεο αυτό χρησιμοποιείται και στο εποπτικό υλικό ως αφετηρία για την έναρξη του προτεινόμενου διδακτικού σεναρίου. Ένας επιπλέον λόγος είναι ότι ήδη έχει πραγματοποιηθεί σχετική εκπαιδευτική παρέμβαση από τον Μίαιο Βιν σε μαθητές/τριες Δημοτικού σχολείου της επαρχίας Τσένγκτου της Κίνας. Η παρέμβαση στηρίχθηκε σε ένα διδακτικό σενάριο με πρωταγωνίστρια τη Μύρτιδα και βασικό μέσο διδασκαλίας τεχνικές δραματικής τέχνης στην εκπαίδευση. Ο βασικός στόχος της παρέμβασης αυτής ήταν η σύνδεση της πανδημίας του COVID-19 με τον λοιμό των Αθηνών. Η αφορμή για την παρέμβαση στην Κίνα ήταν το βίντεο για την πανδημία με πρωταγωνίστρια τη Μύρτιδα, το οποίο είχε μεταφραστεί στην Κινέζικη γλώσσα (Φωτιάδη, 2020).

Ένας άλλος σημαντικός λόγος είναι ότι οι μαθητές/τριες μπορούν να κατανοήσουν καλύτερα το μάθημα της ιστορίας αν ξεκινά από κάτι που τους είναι οικείο (Αβδελά, 1998). Τι πιο κοντά στους/στις μαθητές/τριες από ένα κορίτσι που υπήρξε κάποτε, είχε την ίδια ηλικία περίπου με εκείνους και γνωρίζουν πώς ήταν η μορφή της, μέσα από την ανάπλασή της. Τέλος, το ότι η Μύρτις δεν ήταν κάποιο ισχυρό πολιτικό πρόσωπο ή κάποιος ήρωας πολέμου, αλλά ένα κορίτσι έντεκα χρονών που πέθανε στον λοιμό των Αθηνών, δίνει την ευκαιρία στους/στις μαθητές/τριες να προβληματιστούν για το πώς οι άνθρωποι ανάλογα με τα διαφορετικά χαρακτηριστικά τους βίωσαν διαφορετικές πανδημίες στις διαφορετικές ιστορικές περιόδους (Δημητριάδης, 2020· Ευαγγέλου, 2007). Με αυτόν τον τρόπο, οι μαθητές/τριες μπορούν να εξετάζουν την ίδια κατάσταση, που συνδέεται με μια συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, από διαφορετικές οπτικές γωνίες, αναπτύσσοντας τη δεξιότητα της πολυπροοπτικότητας (Γκόβαρης, 2009).

¹<https://www.youtube.com/watch?v=XbQ8bJcS4vw>

Ως κύριο μέσο διδασκαλίας προτείνονται τεχνικές του θεατρικού παιχνιδιού, οι οποίες συνδέονται με τη θεατρική αγωγή. Για παράδειγμα, τεχνικές που προτείνονται στο πλαίσιο του διδακτικού σεναρίου είναι η σωματική έκφραση, ο λόγος και η κίνηση, ο αυτοσχεδιασμός, η χρήση αντικειμένων, η διαμόρφωση περιβάλλοντος, η χρήση κούκλας (Λενακάκης & Παρούση, 2019) και η χρήση μάσκας (για μια αναλυτική περιγραφή βλ. Παπαδόπουλος, 2010). Ειδικά η χρήση κούκλας μπορεί να συνδεθεί με την έναρξη του προτεινόμενου διδακτικού σεναρίου με βάση την αναπαράσταση του ονείρου της Χαράς μέσω τεχνικών κουκλοθέατρου. Η σημασία της χρήσης κούκλας για το «ζωντάνεμα» ιστοριών αλλά και διδακτικών σεναρίων μπορεί να συνδεθεί και με την ιστορία της «μικρής Αμάλ», μιας κούκλας ύψους 3,5 μέτρων η οποία με τη μορφή μιας ασυνόδευτης προσφυγοπούλας εννέα ετών διέσχισε 8.000 χιλιόμετρα, φωτίζοντας τις ιστορίες εκατομμυρίων νεαρών προσφύγων².

Στο διδακτικό σενάριο χρησιμοποιήθηκαν και τεχνικές θέατρου στην εκπαίδευση, οι οποίες εμπίπτουν στο μάθημα της ιστορίας, όπως τα φαντάσματα, ο διάδρομος του αναστοχασμού, ο ανιχνευτής σκέψης, τα αντικείμενα χαρακτήρα και ο κύκλος ζωής (Καβαλιέρου, 2006· Παπανικολάου, 2016). Ο πρώτος λόγος που επιλέχθηκαν οι συγκεκριμένες τεχνικές ως βασικό μέσο διδασκαλίας είναι ότι έχει αποδειχθεί πως οι παρεμβάσεις στις οποίες χρησιμοποιείται η τέχνη ως εκπαιδευτικό εργαλείο διευκολύνουν τα παιδιά να αντιμετωπίζουν έκτακτες καταστάσεις, όπως τα έκτακτα μέτρα εξαιτίας του κινδύνου μιας πανδημίας. Παράδειγμα αποτελεί ένα πρόγραμμα παραστατικών τεχνών και παιχνιδιού, το οποίο εφαρμόστηκε σε 870 μαθητές/τριες ηλικίας 3-18 ετών το 2014 στη Λιβύη, κατά τη διάρκεια της έξαρσης της νόσου του έμπολα (EVD) (Decosimo et al., 2019). Ένα άλλο παράδειγμα για τα ευεργετικά αποτελέσματα που έχει η χρήση θεατρικών τεχνικών στον τρόπο που αντιμετωπίζουν παιδιά διαφορετικών ηλικιών περιόδους «κρίσης», αποτελεί το θεατροπαιδαγωγικό πρόγραμμα που εφαρμόστηκε το 2015, σε παιδιά ηλικίας 5-6 ετών, σε νηπιαγωγείο της Θεσσαλονίκης. Βασικοί στόχοι ήταν από τη μία πλευρά η κατανόηση της επίδρασης της οικονομικής κρίσης σε παιδιά αντίστοιχων ηλικιών και από την άλλη η ένταξη παραστατικών τεχνών στην εκπαιδευτική διαδικασία ώστε να δοθούν ευκαιρίες σε παιδιά προσχολικής ηλικίας να κατανοούν, να εκφράζουν και να διαπραγματεύονται πολύπλοκες έννοιες όπως η οικονομική κρίση και οι συνέπειές της (Girotaki & Lenakakis, 2016). Επίσης, οι συγκεκριμένες τεχνικές στο μάθημα της ιστορίας ενισχύουν τις διαπολιτισμικές δεξιότητες των μαθητών/τριών (Δημητριάδης, 2020· Lancker & Parolin, 2020). Σε αυτό συμβάλλει και το γεγονός ότι μέσω των συγκεκριμένων τεχνικών αναπτύσσονται οι κοινωνικές δεξιότητες των μαθητών/τριών όπως η συνεργασία, η επικοινωνία, η εμπιστοσύνη και η αλληλεπίδραση ανάμεσα στους συμμετέχοντες. Βασικός παράγοντας της συμβολής τους στην κοινωνική ανάπτυξη των μαθητών/τριών αποτελεί η ένταξη των συμμετεχόντων σε ομάδα και η συνεργασία τους με τα υπόλοιπα μέλη (Λενακάκης, 2013, σσ. 58-77· Πίγκου-Ρεπούση, 2019, σ. 151·). Όπως αναφέρθηκε, η ενίσχυση των κοινωνικών δεξιοτήτων των μαθητών/τριών είναι ένας από τους βασικούς στόχους του προτεινόμενου διδακτικού σεναρίου. Τέλος, η χρήση των τεχνικών θεάτρου και δράματος στο μάθημα της ιστορίας προάγει την ανάπτυξη δεξιοτήτων όπως η ιστορική ενσυναίσθηση, η αντίληψη της πολλαπλότητας των ερμηνειών των ιστορικών γεγονότων, η ανάπτυξη ιστορικού λόγου και η πολυπροοπτικότητα (Γουργιώτου, 1998· Δημητριάδης, 2020). Τα πολλαπλά οφέλη της προτεινόμενης παρέμβασης είναι σύστοιχα

²<https://www.kathimerini.gr/society/561309460/i-mikri-amal-etoimazetai-gia-to-megalo-taxiditis/>

με την άποψη που διατυπώθηκε ήδη (Fegert et al., 2020) ότι η πανδημία, εκτός από αρνητικές επιπτώσεις, ενδέχεται να έχει και πλεονεκτήματα για τα παιδιά (π.χ. αύξηση του χρόνου επικοινωνίας γονέων-παιδιών, μεγαλύτερη ηρεμία λόγω μείωσης των δραστηριοτήτων κ.ά.).

Τα μέσα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως εποπτικό υλικό, στο πλαίσιο της διδακτικής πρότασης, είναι ιστορικά κείμενα, χάρτες, έγγραφα, υλικά τεκμήρια, οπτικοακουστικά ντοκουμέντα, εικόνες, βίντεο/animation, ψηφιακά παιχνίδια και περιβάλλοντα εικονικής πραγματικότητας (Βακαλούδη, 2016· Παληκίδης, 2007). Τέλος, ως μέσα αξιολόγησης του διδακτικού σεναρίου, για τη μέτρηση της επίτευξης των γνωστικών και κοινωνικο-συναισθηματικών στόχων, προτείνονται τόσο η χρήση ερωτηματολογίων όσο και η εφαρμογή ποιοτικών μεθόδων (portfolio), όπως η συνέντευξη, η παρατήρηση και η τήρηση ημερολογίου.

4. Προτάσεις για την εφαρμογή του διδακτικού σεναρίου

Το παρόν άρθρο κλείνει με τρόπους εφαρμογής της συγκεκριμένης διδακτικής πρότασης. Αρχικά, η διδακτική πρόταση θα μπορούσε να εφαρμοστεί στο πλαίσιο διδασκαλίας των κεφαλαίων 20-27 του σχολικού εγχειριδίου ιστορίας της Δ' Δημοτικού (Κατσουλάκος et al., 2009), των κεφαλαίων Ε' και ΣΤ' του σχολικού εγχειριδίου ιστορίας της Α' Γυμνασίου (Κατσουλάκος et al., 2016) και του κεφαλαίου 2.3 του σχολικού εγχειριδίου ιστορίας της Α' Λυκείου (Μαστραπάς, 2013). Ο λόγος που προτείνονται τα συγκεκριμένα κεφάλαια και οι συγκεκριμένες σχολικές βαθμίδες είναι ότι περιλαμβάνουν στην ύλη την Κλασική Περίοδο, την περίοδο δηλαδή κατά την οποία έζησε η Μύρτις. Παρόλα αυτά, η διδακτική πρόταση θα μπορούσε να εφαρμοστεί και σε άλλες σχολικές βαθμίδες εξαιτίας της αναφοράς της και σε διαφορετικές ιστορικές περιόδους.

Η διεπιστημονική προσέγγιση της «εργασία της Μύρτιδος» από διαφορετικές οπτικές γωνίες με βάση τη συνεργασία επιστημόνων που ειδικεύονται σε διαφορετικά επιστημονικά πεδία, όπως ιατρική, αρχαιολογία και ιστορία, δίνει την ευκαιρία σε εκπαιδευτικούς και μαθητές να προσεγγίσουν τόσο τον λοιμό των Αθηνών όσο και το «φαινόμενο της πανδημίας» από διαφορετικές οπτικές γωνίες. Αυτό συμβαίνει μέσω της σύνδεσης του λοιμού των Αθηνών και της πανδημίας του σήμερα με σύγχρονες εξελίξεις επιστημών όπως της βιοτεχνολογίας, της γενετικής, της μοριακής βιολογίας και της παλαιοανθρωπολογίας, λαμβάνοντας υπόψη πάντα την ηλικία των μαθητών/τριών. Επίσης, οι μαθητές/τριες θα μπορούσαν να έρθουν σε επαφή με σύγχρονα έργα τέχνης τα οποία έχουν εμπνευστεί καλλιτέχνες από τη Μύρτιδα και συνδέονται με την πανδημία του σήμερα³.

Με αφορμή τις διαθεματικές αυτές συνδέσεις θα μπορούσαν να επισκεφτούν τη σχολική τάξη εξειδικευμένοι επιστήμονες και να εξηγήσουν στους μαθητές πως από μία καλά διατηρημένη οδοντοστοιχία μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα για τη διατροφή των ανθρώπων του παρελθόντος ή για τα αίτια που συνδέονται με επιδημίες, όπως ο λοιμός των Αθηνών⁴. Με βάση αυτές τις επισκέψεις οι μαθητές/τριες μπορούν να ζωντανέψουν την ιστορία της Μύρτιδος από διαφορετικές οπτικές γωνίες και να την συνδέσουν με την πανδημία του σήμερα, χρησιμοποιώντας τεχνικές θεάτρου στην εκπαίδευση όπως η τεχνική «μανδύας του ειδικού» (Λενακάκης, 2013· Παπαδόπουλος,

³https://www.youtube.com/watch?v=DC4-oTsMoWM&feature=emb_title

⁴<https://www.youtube.com/watch?v=uvzxUJ8KE5E&t=99s>

2010). Μέσω της τεχνικής αυτής, οι εκπαιδευτικοί θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν εικονικές ανασκαφές και μαζί με τους μαθητές σε ρόλο αρχαιολόγων να ανακαλύψουν το κρανίο του μικρού κοριτσιού. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να αντλήσουν ιδέες και πληροφορίες για το πως να οργανώσουν αυτή τη δραστηριότητα από το πρόγραμμα «παίζουμε ανασκαφή;» που σχεδιάστηκε το 2003⁵.

Θα μπορούσαν επίσης να αντλήσουν ιδέες για αντίστοιχες δραστηριότητες από προγράμματα τα οποία έχουν εφαρμοστεί με «πρωταγωνίστρια» τη Μύρτιδα, είτε στο πλαίσιο του μαθήματος της Ιστορίας είτε ως αυτόνομα θεατροπαιδαγωγικά προγράμματα σε σχολεία της Αττικής. Για παράδειγμα, οι μαθητές/τριες του 2^{ου} και 3^{ου} Δημοτικού Σχολείου της Νέας Ερυθραίας συμμετείχαν σε δράσεις με βάση την ιστορία της Μύρτιδος, έπαιξαν τα παιχνίδια που παίζανε τα παιδιά στην Αρχαία Αθήνα την Κλασική περίοδο, δημιούργησαν πήλινα αγαλματίδια και συμμετείχαν σε προσομοιώσεις ανασκαφών⁶. Σημαντική επίσης επέκταση θα μπορούσε να ήταν η δημιουργία παράστασης, έχοντας ως αφετηρία το προτεινόμενο διδακτικό σενάριο, με ηθοποιούς τους μαθητές. Κάτι αντίστοιχο πραγματοποιήθηκε με τους μαθητές του 1^{ου} Γυμνασίου Γέρακα, του 2^{ου} Λυκείου Παλλήνης, του Καλλιτεχνικού Γυμνασίου Γέρακα και του Ειδικού Λυκείου Ιλίου οι οποίοι συμμετείχαν ως ηθοποιοί στην παράσταση με τίτλο «Μύρτις, η σιωπή μετά το φως». Η παράσταση σκηνοθετήθηκε από τους εκπαιδευτικούς των σχολείων που συμμετείχαν σε συνεργασία με τον εικαστικό Τάκη Λουκάτο και παρουσιάστηκε τον Ιούνιο του 2015, στο Αμερικάνικο Κολλέγιο Αθηνών⁷.

Οι ώρες εφαρμογής του συγκεκριμένου διδακτικού σεναρίου μπορεί να είναι είτε στο πλαίσιο του τυπικού προγράμματος μαθημάτων είτε στις ώρες της ευέλικτης ζώνης και του ολοήμερου σχολείου, στο πλαίσιο εκπόνησης διαθεματικών σχεδίων εργασίας. Το προτεινόμενο διδακτικό σενάριο θα μπορούσε να υλοποιηθεί ως ψηφιακή εφαρμογή, όπως για παράδειγμα ως ψηφιακό παιχνίδι ή ως ψηφιακό βιβλίο διαθέσιμο στο διαδίκτυο (Βακαλούδη, 2016). Η τελική απόφαση και επιλογή επαφίεται στον/στην εκπαιδευτικό και γίνεται μετά από εκτίμηση του συνόλου των παραμέτρων της εκπαιδευτικής διαδικασίας και των αναγκών των μαθητών/τριών.

Τέλος, οι εκπαιδευτικοί θα μπορούσαν να χρησιμοποιούσαν πλούσιο εποπτικό υλικό όπως για παράδειγμα εικόνες, φωτογραφίες και βίντεο για να εξελίξουν το διδακτικό σενάριο σε κάθε φάση του, όπως περιγράφεται αναλυτικά στην ενότητα 3.3. του παρόντος άρθρου. Για παράδειγμα μπορεί να χρησιμοποιηθεί το βίντεο για τα «δέκα χρόνια με τη Μύρτιδα» στο οποίο περιγράφεται με απλό τρόπο, μέσω από ένα χρονικό εικόνων και υλικού, η πορεία της «εργασίας της Μύρτιδος» από το 2010 μέχρι το 2020⁸. Επίσης, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν βίντεο που ενώνουν την ιστορία της Μύρτιδος με την πανδημία του σήμερα⁹, καθώς και το ειδικά σχεδιασμένο animation, για το ίδιο θέμα, με πρωταγωνίστρια τη Μύρτιδα¹⁰. Τέλος θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν εικόνες και φωτογραφίες όπως για παράδειγμα η εικόνα των σταδίων της ανάπλασής του προσώπου της Μύρτιδος (εικόνα 1), η φωτογραφία του αντίγραφου του κρανίου της Μύρτιδος όπως δημιουργήθηκε για τις ανάγκες της ανάπλασης (εικόνα

⁵<https://www.culture.gov.gr/el/service/SitePages/view.aspx?iID=1930>

⁶<https://www.newsit.gr/ellada/myrtis-to-koritsi-pou-pethane-2500-xronia-prin-paei-sxoleio/2755326/>

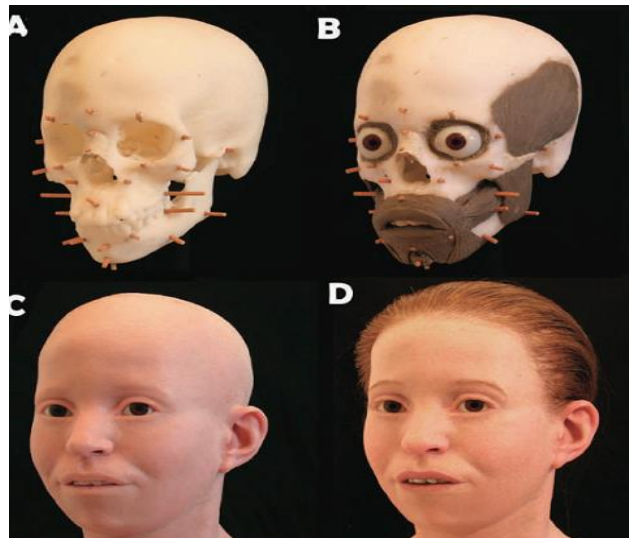
⁷<https://www.youtube.com/watch?v=RfcU2lcc5P0&t=982s>

⁸<https://www.youtube.com/watch?v=vg0vQoiVn4&t=93s>

⁹<https://www.youtube.com/watch?v=10vyH1QRkq&t=3s>

¹⁰<https://www.youtube.com/watch?v=XbQ8bJcS4v&t=31s>

2) και η φωτογραφία του προσώπου της Μύρτιδος με βάση τη διαδικασία της ανάπλασης (εικόνα 3).

Εικόνα 1

*Τα στάδια της ανάπλασης της μορφής της Μύρτιδος
(Papagrigrorakis et al., 2011, σ. 175)*

Εικόνα 2

*Αντίγραφο του κρανίου της Μύρτιδος
(Papagrigrorakis et al., 2011, σ. 173)*

Εικόνα 3

Πλάγια και εμπρόσθια όψη του προσώπου της Μύρτιδος με βάση το αποτέλεσμα της διαδικασίας της ανάπλασης
(Paragrigorakis et al., 2011, σ. 175)

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε. (1998). *Ιστορία και σχολείο*. Νήσος.
- Αγγελίδου, Μ. (2011). *Μύρτις: Οι ζωές της*. Παπαδόπουλος.
- Αθανασιάδης, Θ. (2015). *Τεύχος μελέτης εξειδίκευσης μεθοδολογίας, ανάπτυξης προδιαγραφών και μεθοδολογίας επιλογής των σεναρίων των εκπαιδευτικών για ούλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης ανά γνωστικό αντικείμενο για τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση στο γνωστικό αντικείμενο «Ιστορία»*. ΙΕΠ. Ανακτήθηκε από http://aesop.iep.edu.gr/sites/default/files/istoria_de.pdf
- Ανευλαβής, Ε. (2015). Η πανδημία της Νέας Γρίπης. *Το Βήμα του Ασκληπιού*, 3(8), 178-180.
- Aylie N. S., Mekonen, M. A., & Mekuria, R. M. (2020). The psychological impacts of COVID-19 pandemic among university students in Bench-Sheko Zone, South-west Aithiopia: A community-based cross-sectional study. *Psychology Research and Behaviour Management*, 13, 813-821.
- Βακαλούδη, Δ. Α. (2016). *Η διδασκαλία της ιστορίας με τεχνολογίες πληροφορίες και επικοινωνίας*. Εκδοτικός οίκος Αντ. Σταμούλη.
- Βατόπουλος, Ν. (2020, 3 Ιουνίου). *Το μήνυμα της Μύρτιδος ταξιδεύει στον κόσμο. Η Καθημερινή*. <https://www.kathimerini.gr/culture/arts/1081176/to-minyma-tis-myrtidos-taxidevei-ston-kosmo/>
- Baeuerle, A. P., & Landa, N. (2017). *Οι εχθροί και οι ήρωες του σώματός σου* (Επιμ. Ι. Παπασιδέρη). Παρισιάνου Α. Ε.
- Baziotopoulou-Valavani, E. A. (2002). Mass burial from the Cemetery of Kerameikos. In M. Stamatopoulou & M. Yeroulanou (Eds.), *Excavating classical culture. Recent archaeological discoveries in Greece*. Studies in Classical Archaeology I. BAR International Series 1031 (pp. 187-201). Archaeopress.
- Brooks, S. K., Webster, R. K., Smith, L. E., Woodland, L., Wessely, S., Greenberg, N., & Rubin, G. J. (2020). The psychological impact of quarantine and how to reduce it: Rapid review of the evidence. *The Lancet*, 395(10227), 202-220.
- Γκόβαρης, Χ. (Επιμ.) (2009). *Κείμενα για τη διδασκαλία και τη μάθηση στο πολυπολιτισμικό σχολείο*. Ατραπός.
- Γουργιώτου, Ε. (1998). Το αρχαίο δράμα στο ελληνικό Νηπιαγωγείο. *Σύγχρονο Νηπιαγωγείο*, 1, 36-38.

- Γκλιάνου-Χριστοδούδου, Ν., & Γουργιώτου, (2005). Interdisciplinairness in the curriculum of nursery school: An example of the thematic approach of the key-concept "evolution". *Πρακτικά 2nd International Conference Hsci2005 Hands on Science: Science in a changing Education* (σσ. 319-324). Ρέθυμνο, 13-16 Ιουλίου 2005.
- Δημητριάδης, Δ. (2020). *Η διδακτική της ιστορίας μέσω της δραματικής τέχνης στη διαπολιτισμική εκπαίδευση των μαθητών της Δ' Δημοτικού* (Διδακτορική Διατριβή). Τμήμα Μέσων Επικοινωνίας και Πολιτισμού, Σχολή Διεθνών Σπουδών Επικοινωνίας & Πολιτισμού, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.
- Decosimo, C. A., Hanson, J., Quinn, M., Badu, P., & Smith, E. G. (2019). Playing to live: Outcome evaluation of a community-based psychosocial expressive arts program for children during the Liberian Ebola epidemic. *Global Mental Health*, 6, e3. <https://doi.org/10.1017/gmh.2019.1>
- Dalton, L., Rapa, E., & Stein, A. (2020). Protecting the psychological health of children through effective communication about COVID-19. *Lancet Child and Adolescent Health*, 4(5), 346-347.
- Digitale, E. (2020). *Animated video helps kids weather the COVID-19 pandemic*. <https://scopeblog.stanford.edu/2020/08/20/animated-video-helps-kids-weather-the-covid-19-pandemic>
- Ευαγγέλου, Ο. (2007). *Διαπολιτισμικά αναλυτικά προγράμματα*. Τυπωθήτω.
- Fegert, J. M., Vitiello, B., Plener, P. L., & Clemens, V. (2020). Challenges and burden of the Coronavirus 2019 (COVID-19) pandemic for child and adolescent mental health: A narrative review to highlight clinical and research needs in the acute phase and the long return to normality. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 14(20).
- Zhang, W., Wang, Y., Yang, L., & Wang, C. (2020). Suspending classes without stopping learning: China's education emergency management policy in the COVID-19 Outbreak. *Risk and Financial Management*, 13(55). <https://doi.org/10.3390/jrfm13030055>
- Giotaki, M., & Lenakakis, A. (2016). Theatre pedagogy as an area of negotiating and understanding complex concepts by kindergartners in times of crisis: an intervention-based research study. *Preschool and Primary Education*, 4(2), 323-334. <https://doi.org/10.12681/ppej.8837>
- IASC. (2020). *My Hero is you: How kids can fight COVID-19*. <https://interagencystandingcommittee.org/iasc-reference-group-mental-health-and-psychosocial-support-emergency-settings/my-hero-you>
- Κάλου, Α., & Χάπας, Ν. (2010). *Μύρτις: Πρόσωπο με πρόσωπο με το παρελθόν*. Μεταίχμιο.
- Κατσουλάκος, Θ., Καρυώτη, Ι., Λένα, Μ., & Κατσάρου, Χ. (2009). *Ιστορία Δ' Δημοτικού: Στα Αρχαία χρόνια*. ΟΕΔΒ.
- Κατσουλάκος, Θ., Κοκκορού-Αλευρά, Γ., & Σκουλάτος, Μ. Β. (2016). *Αρχαία Ιστορία Α' Γυμνασίου*. ΟΕΔΒ.
- Λενακάκης, Α. (2013). Η μορφοπαιδευτική αξία του παιχνιδιού και του θεάτρου στην εκπαίδευση. Στο Θ. Γραμματάς (Επιμ.), *Το θέατρο ως μορφοπαιδευτικό αγαθό και καλλιτεχνική έκφραση στην εκπαίδευση και την κοινωνία*. Εγχειρίδιο για το Πρόγραμμα "Θαλής" (σσ. 58-77). ΕΚΠΑ.
- Λενακάκης, Α., & Παρούση, Α. (2019). *Η τέχνη του κουκλοθέατρου στην εκπαίδευση: Παιχνίδι συγκλίσεων και αποκλίσεων*. Gutenberg.
- Lancker W. V., & Parolin, Z. (2020). COVID-19, school closures and child poverty: A social crisis in the making. *The Lancet Public Health*, 5(5), e243-e244.
- Livari, N., Sharma, S., & Ventä-Olkkonen, L. (2020). Digital transformation of everyday life – How COVID-19 pandemic transformed the basic education of the young generation and why information management research should care? *International Journal of Information Management*, 55. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102183>
- Μαμαλάκης, Η. (2018). *Η Μύρτις και η μελόπιτα: Μια μέρα στην Αρχαία Αθήνα με οδηγό την Μύρτιδα*. Αρμός.

- Μανδηλαράς, Φ. (2020). *Το Μόλεμα*. Παπαδόπουλος.
- Μαστραπάς, Α. (2013). *Ιστορία του Αρχαίου Κόσμου: Από τους Προϊστορικούς πολιτισμούς της Ανατολής έως την εποχή του Ιουστινιανού*. Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διόφαντος».
- Ματσαγγούρας, Η. (2012). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση: Εννοιοκεντρική αναπλαισίωση και σχέδια εργασίας*. Γρηγόρη.
- Μπουλώτης, Χ. (2011). *Ένα κορίτσι φτερουγίζει στον Κεραμεικό*. Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς.
- Μύρτις, Πρόσωπο με πρόσωπο με το παρελθόν. http://www.myrtis.gr/index.php?option=com_content&view=article&id=204&Itemid=235&lang=el
- Mavragani, A., & Gillas, K. (2020). COVID-19 and non-pharmaceutical interventions: The Greek paradigm. <http://dx.doi.org/10.21203/rs.3.rs-36370/v1>
- Masten, A. S., & Motti-Stefanidi, F. (2020). Multisystem resilience for children and youth in disaster: Reflections in the context of COVID-19. *Adversity and Resilience Science, 1*, 95-106.
- Ξαφάκος, Ε., Παπαδήμας, Λ., Μαράτος, Α., Δημακόπουλος, Γ., & Μπέκα, Α. (2016). Στάσεις των εκπαιδευτικών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης απέναντι στη χρησιμότητα των διδακτικών σεναρίων με τη χρήση των ΤΠΕ. In *Proceedings of the 10th Pan-Hellenic and International Conference ICT in Education*. Ιωάννινα, ΗΑΙΤΕ.
- Orgilés, M., Morales, A., Delvecchio, E., Mazzeschi, C., & Espada, J. P. (2020). Immediate psychological effects of the COVID-19 quarantine in youth from Italy and Spain. *Frontiers in Psychology, 11*. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.579038>
- Orgilés, M., Morales, A., Delvecchio, E., Francisco, R., Mazzeschi, C., Pedro, M., & Espada, J. P. (2021). Coping behaviors and psychological disturbances in youth affected by the COVID-19 health crisis. *Frontiers in Psychology, 12*, 845.
- Παληκίδης, Α. (2007). *Ο ρόλος της εικόνας στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (1950-2000): Διδακτική, ιδεολογική και αισθητική λειτουργία των εικόνων (Διδακτορική Διατριβή)*. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Φιλοσοφική Σχολή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα.
- Παπαδόπουλος, Σ. (2010). *Παιδαγωγική του Θεάτρου*. Ιδιωτική Έκδοση.
- Πετρίδου, Ε., Σκαλικίδης, Η., & Δικαλιώτη, Σ. Κ. (2007). Λεξικό 100 επιδημιολογικών όρων. *Αρχαία Ελληνικής Ιατρικής, 24*(4), 353-362.
- Πίγκου-Ρεπούση, Μ. (2019). *Εκπαιδευτικό δράμα: Από το θέατρο στην εκπαίδευση*. Καστανιώτης.
- Papagrigrorakis M. J., Yarijakis, C., Synodinos P. N., & Baziotopoulou-Valavani E. (2006a). DNA examination of ancient dental pulp incriminates typhoid fever as a probable cause of the Plague of Athens. *International Journal of Infectious Diseases, 10*(3), 206-214.
- Papagrigrorakis M. J., Yarijakis, C., Synodinos P. N., & Baziotopoulou-Valavani, E. (2006b). Insufficient phylogenetic analysis may not exclude candidacy of typhoid fever as a probable cause of the Plague of Athens. *International Journal of Infectious Diseases, 10*(4), 335-336.
- Papagrigrorakis, M. J., Synodinos, P. N., & Yarijakis, C. (2007). Ancient typhoid epidemic reveals possible ancestral strain of Salmonella enterica serovar Typhi. *Infection, Genetics and Evolution, 7*(1), 126-127.
- Papagrigrorakis, M. J., Yarijakis, C., & Synodinos P. N. (2008) Typhoid Fever Epidemic in Ancient Athens. In D. Raoult & M. Drancourt (Eds.), *Paleomicrobiology* (pp. 161-173). Springer.
- Papagrigrorakis, M.J., Synodinos P.N., Antoniadis, A., Maravelakis, E., Toula,s P., Nilsson, O., & Baziotopoulou-Valavani, E. (2011). Facial reconstruction of an 11-year-old female resident of Athens, 430 B.C. *The Angle Othodontist, 81*(1), 169-77.
- Pommaux, Y., & Sommers-Ylla, C. (2019). *All of us: A young people's history of the world*. NYR Children's Collection.
- Ρεπούση, Μ. (2004). *Μαθήματα Ιστορίας: Από την ιστορία στην ιστορική εκπαίδευση*. Καστανιώτης.

- Reimers, F. M., & Schleicher, A. (2020). *A framework to guide an education response to the COVID-19 Pandemic of 2020*. OECD.
- Schleicher, A. (2020). *The impact of Covid-19 on education insights from education at a glance 2020*. OECD.
- Seixas, P. (2017). A model of historical thinking. *Educational Philosophy and Theory*, 49(6), 593-605.
- Singh, S., Roy, M. D., Sinha, C. P. T. M. K., Parveen, C. P. T. M. S., Sharma, C. P. T. G., & Joshi, C. P. T. G. (2020). Impact of COVID-19 and lockdown on mental health of children and adolescents: A narrative review with recommendations. *Psychiatry Research*, 293(113429). <https://dx.doi.org/10.1016%2Fj.psychres.2020.113429>
- Speer, D. (2019). *Developing effective use of presentational drama as a tool for teaching the history/social science curriculum in public schools* (ηλεκτρονική έκδοση). California Polytechnic State University. Retrieved from <http://www.calpoly.edu/echin/ed589/stdmodell/speerpart.htm>
- Τσιάμης, Κ. (2010). *Ιστορική και επιδημιολογική προσέγγιση της πανώλους κατά τους Βυζαντινούς χρόνους (330-1453 μ.Χ.)* (Διδακτορική Διατριβή). Ιατρική Σχολή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Tomasik, M. J., Helbling, L. A., & Moser, U. (2020). Educational gains of in-person vs. distance learning in primary and secondary schools: A natural experiment during the COVID-19 pandemic school closures in Switzerland. *International Journal of Psychology*, 56(4), 566-576.
- Υ.Π.Ε.Π.Θ.-Π.Ι. (2003). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών, το γνωστό ως Δ.Ε.Π.Π.Σ.* (ΦΕΚ. 303/ 13-03-2003.). Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
- Yang, X., Zhang, M., Kong, L., Wang, Q., & Hong, J.-C. (2020). The effects of scientific self-efficacy and cognitive anxiety on science engagement with the “Question-Observation-Doing-Explanation” model during school disruption in COVID-19 Pandemic. *Journal of Science Education and Technology*, 30, 380-393. <https://doi.org/10.1007/s10956-020-09877-x>
- United Nations. (2020). *United Nations Comprehensive response to Covid-19: Saving lives, Protecting Societies, Recovering Better*. United Nations. Retrieved from <https://www.un.org/en/coronavirus/UN-response>
- Varlik, N. (2008). *Disease and empire: A history of plague epidemics in the early modern Ottoman Empire (1453–1600)*. The University of Chicago.
- Varlik, N. (2020). Rethinking the history of plague in the time of COVID-19. *Centaurus*, 62(2), 285-293.
- Φωτιάδη, Ι. (2020, 23 Ιουλίου). Από την αρχαία Αθήνα του λοιμού στη σύγχρονη Κίνα του κορωνοϊού. *Η Καθημερινή*. Ανακτήθηκε από <https://www.kathimerini.gr/society/1088996/apo-tin-archaia-athina-toy-loimoy-sti-sygchroni-kina-toy-koronoioy/>
- Χολέβα, Α. (2017). Κι αν ήσουν εσύ; Ένα πρόγραμμα ευαισθητοποίησης στα ανθρώπινα δικαιώματα και σε θέματα προσφύγων με βιωματικές δραστηριότητες, τεχνικές θεάτρου και εκπαιδευτικού δράματος. *Διάλογοι: Θεωρία και Πράξη στις Επιστήμες Αγωγής και Εκπαίδευσης*, 3, 142-156. <https://doi.org/10.12681/dial.15208>
- Wang, G., Zhang, Y., Zhao, J., Zhang, J., & Jiang, F. (2020). Mitigate the effects of home confinement on children during the COVID-19 outbreak. *The Lancet*, 395(10228), 945-947.